

COVID-19 Pandemi Süreci: Türk Hemşireler Derneği*

The COVID-19 Pandemic: Turkish Nurses Association

SEVİLAY ŞENOL ÇELİK*
AZİZE ATLI ÖZBAŞ**
BEYHAN ÇELİK***
AZİZE KARAHAN****
HÜLYA BULUT*****
GÜLTEN KOÇ*****
FİRUZE ÇEVİK AYDIN*****
ÇIĞDEM ÖZDEMİR ÖZLEYEN*****

• COVID-19 Pandemisine özel makaleler arasında yer almaktadır.

ÖZ

Dünya Sağlık Örgütü'nün "pandemi" olarak kabul ettiği COVID-19 salgını, içinde bulunduğumuz küreselleşme çağında, insanlığın karşı karşıya kaldığı ciddi bir afetdir. Bu salgın, ülkelerin sağlık sistemlerinin, çevik, uyurlanabilir ve esnek yapıda olmasının önemi ve hemşirelerin kilit konumunu bir kez daha ortaya koymuştur. Türk Hemşireler Derneği, pandemi sürecinin en az zararla atılması için, ilk olgunun açıklanmasından başlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerde bulunmuş ve sürecin içinde aktif bir şekilde yer almıştır. Bu faaliyetler arasında sağlık çalışanların ve toplumun bilgilendirilmesine yönelik bilimsel ve güncel bilgilerin paylaşılması; hemşirelerin bu süreçte yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerin rapor haline getirilerek Sağlık Bakanlığı ve ilgili birimlere iletilmesi; bakım algoritmaları ve kişisel koruyucu ekipman kullanımı videolarının hazırlanıp paylaşılması yer almaktadır. Ülkemizde hemşireler COVID-19 pandemi sürecinde, güvenli ve nitelikli hemşirelik bakımını en üst düzeyde sürdürmek için zor şartlar altında mesleklerini en iyi şekilde icra etmiştir. Bununla birlikte, hemşirelerin politikaları oluşturma ve karar alma süreçlerinde etkili rol alması; liderlik pozisyonlarında daha fazla hemşirelere yer verilmesi için gerekli girişimlerin ve yatırımların ivdikle yapılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: COVID-19; hemşire; hemşirelik bakımı; mesleki dernek; pandemi.

ABSTRACT

The COVID-19 epidemic, which the World Health Organization accepts as a "pandemic," is a serious disaster faced by humanity in the era of globalization. This epidemic demonstrated the importance for healthcare systems and nurses worldwide to be adaptable and flexible once again. The Turkish Nurses Association acted at the national and international level and actively participated in the process, starting with the announcement of the first case, in order to overcome the pandemic with minimal damage. These activities included sharing scientific and updated information for healthcare professionals and the public; informing the Ministry of Health and related units and preparing reports on the suggested solutions to these problems and the problems experienced by nurses; and preparing and sharing care algorithms and videos. In our country, nurses have performed their professions in the best way possible under difficult conditions in order to maintain safe and qualified nursing care at the highest level. However, necessary initiatives and investments should be made urgently to include more nurses in leadership positions in order for them to contribute to the policy-making and decision-making processes.

Keywords: COVID-19; nurse; nursing care; professional association; pandemic.

* S Şenol Çelik, Prof. Dr.
Koç Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Türk Hemşireler Derneği Genel Başkanı, İstanbul
Yazışma Adresi / Address for Correspondence:
Sevilay Şenol Çelik, Prof. Dr.
Koç Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi İstanbul
Tel: 0 212 311 26 00 Faks: 0 212 311 26 02
e-posta: sevilaycelik@ku.edu.tr

** A Atlı Özbaş, Dr. Öğr. Üyesi
Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi,
Türk Hemşireler Derneği Genel Sekreteri, Ankara
e-posta: azize.atli@hacettepe.edu.tr

*** B Çelik, Hemşire
Büyükdere Hastanesi, Türk Hemşireler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Ankara
e-posta: celik.beyhan@hotmail.com

**** A Karahan, Prof. Dr.
Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Türk Hemşireler Derneği
Yönetim Kurulu Üyesi, Ankara
e-posta: kazize@baskent.edu.tr

***** H Bulut, Prof. Dr.
Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Türk Hemşireler Derneği
Genel Başkan Yardımcısı, Ankara
e-posta: huliyadenizbulut@hotmail.com

***** G Koç, Doç. Dr.
Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi,
Türk Hemşireler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Ankara
e-posta: guldenko@hacettepe.edu.tr

***** F Çevik Aydın, Uzm. Hem.
Ankara Şehir Hastanesi, Türk Hemşireler Derneği Üyesi Genel Sekreter Yard., Ankara
e-posta: firuzecevik@hotmail.com

***** Ç Özdemir Özleyen, Uzm. Hem.
Ankara Güven Hastanesi, Türk Hemşireler Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Ankara
e-posta: cigdem-ozdemir@yandex.com

C OVID-19 enfeksiyonu ilk olgunun görüldüğü Aralık 2019'dan itibaren tüm dünyada hızla yayılmış, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir.⁽¹⁾ Türkiye'de ise ilk olgu 10 Mart 2020'de belirlenmiş, Eylül ayı itibarıyla tanılanmış hasta sayısı 314.000'i geçmiş ve yaşamını yitiren yurttaşlarımızın sayısı ise 8.000'e yaklaşmıştır.⁽²⁾ COVID-19 enfeksiyonu, oldukça yüksek bulaş hızı, ileri derece solunum yetmezliği gibi özel şartlarda bakım gerektiren ve ağır seyreden semptomları nedeniyle hem toplumda hem de sağlık sisteminde krize yol açan bir hastalıktır.⁽³⁾

Küreselleşme çağında, insanlığın karşı karşıya kaldığı ciddi bir afet olarak nitelendirilen COVID-19, ülkelerin sağlık sistemlerinin, çevik, uyarlanabilir ve esnek yapıda olmalarının önemi ve hemşirelerin kilit konumunu bir kez daha ortaya koymuştur.⁽⁴⁻⁶⁾ Modern hemşireliğin başlangıcından bu yana hemşireler, olağanüstü durumlarda, değerlendirme yapma, öncelikleri belirleme, iş birliğini sağlama ve bakımı yönetme rollerini üstlenmişlerdir.⁽⁷⁾ Tarihi sürece bakıldığında; hemşirelerin her zaman salgınlara mücadelede ön saflarda yer aldığı görülmektedir. Bunun en iyi örneği, Florance Nightingale'in, 1854 yılında dizanteri ve kolera salgını, kötü hasta bakımı gibi nedenlerle binlerce askerin hayatını kaybettiği Kırım Savaşı'nda, hemşirelik uygulamaları ile mortalite hızını %42'den %2.2'ye düşürmesidir.⁽⁸⁾

DSÖ özellikle hemşirelerin bu süreci yönetmede oldukça etkin olduklarını pek çok kez söylemlerinde belirtmiştir. Ülkemizde de COVID-19'la mücadelede hemşireler hem en ön planda yer almış ve hem de sağlık sistemini ayakta tutan temel bileşen olmuştur. Ancak COVID-19 pandemi sürecinde, tüm dünyada ve ülkemizde yaşananlar, özellikle artan talebi karşılayacak nitelik ve nicelikte sağlık çalışanı ve kişisel koruyucu ekipman temininde sorun yaşandığını göstermiştir. Dünya Hemşireler Konseyi'nin (International Council of Nursing-ICN), 03.06.2020 tarihli açıklamasında, tüm sayılara ulaşamamasına rağmen, dünya genelinde 23.000'den fazla sağlık çalışanının COVID-19 ile enfekte olduğu, 600 hemşirenin ise bu enfeksiyon nedeniyle yaşamını kaybettiği yer almıştır.⁽⁹⁾ Yine ICN'in üye ülkelerden topladığı verilerle oluşturduğu raporda, hemşirelerin %20'sinin enfekte olduğu vurgulanmış, pandemi sürecinde hemşirelerin aldığı risk ve tehlikenin boyutu çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur.⁽¹⁰⁾

Ülkemizde ise hemşirelik mesleğinin toplum yararına üst düzeyde nitelikli ve güvenilir hizmet verecek özerk bir sağlık mesleği olması için çalışmalarını sürdürmekte olan Türk Hemşireler Derneği (THD), pandemi sürecinin en az zararlı atılması için, ilk olgunun açıklanmasından başlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerde bulunmuş ve sürecin içinde aktif bir şekilde yer almıştır. THD, tüm faaliyetlerini toplum, hasta ve sağlık çalışanı güvenliğini sağlamak amacıyla 17 ilde 18 şube ve şube bulunmayan illerde il temsilciliklerinin katkılarıyla sürdürmektedir. Hemşirelikte özel dal dernekleri ile yakın ilişki ve iş birliği içerisinde olan THD, halkın ve sağlık çalışanlarının bilimsel ve doğru bilgiye ulaşması için çaba göstermiş, ülkenin her bir köşesinde hizmet veren hemşirelere

ulaşım, hem görevlerini yerine getirirken onlara yol göstermeyi hem de hastalar için daha güvenli ve nitelikli bir bakım verilmesini hedeflemiştir.

Bu makalede, THD'nin pandemi sürecindeki, pandemiye özel faaliyetleri hakkında hemşirelerin ve toplumun bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda THD tarafından yürütülen faaliyetler ele alınmış ve kısaca tartışılmıştır.

COVID-19 Pandemi Sürecinde THD'nin Faaliyetleri

THD, COVID-19 pandemisini ulusal ve uluslararası boyutta yakından takip etmiş, sürecin yönetiminde dinamik bir yaklaşım sergilemiştir (Şekil 1). Uluslararası platformda, ICN ve diğer ülkelerin hemşirelik dernek/birlikleriyle görüş alışverişinde bulunmuştur. Güvenilir bilgi kaynağı olan uluslararası kurum ve kuruluşların dokümanlarını Türkçe'ye çevirerek, hemşireler yanı sıra toplum ve diğer sağlık çalışanlarının kullanımına sunmuştur. Ayrıca, DSÖ ve ICN tarafından yayınlanan, sağlık çalışanlarının çalışma koşulları, hak ve sorumluluklarına yönelik belgeleri de Türkçe'ye çevirmiş ve yayınlamıştır.

THD, ulusal çalışmalarına toplumu hedef alarak başlamıştır. COVID-19 pandemi sürecinin ilk günlerinde toplumda oldukça yoğun bir şekilde hissedilen kaygı ve korkuya yönelik olarak "hemşirelik bakımını" taahhüt eden THD, topluma "size dokunmaya devam edeceğiz" ve "yanınızdayız" sloganlarıyla seslenmiş; varlığını, bilgi, ilgi ve uzmanlığını topluma sunmuştur. Toplumun bu süreci en az zararlı atması, bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi ve güvenilir bilgi sağlanması için topluma yönelik mesajlar vermiş ve hemşirelik mesleğinin tanıtılması için çeşitli platformlarda söz sahibi olmak için mücadele etmiştir.

THD Genel Merkez, şubeleri ve il temsilcilikleri ile birlikte sağlık ve hemşirelik hizmetlerinin sunumuna yönelik yürüttüğü çalışmada, tüm şube ve il temsilciliklerinden, Genel Merkez web sayfasında yer alan anketten ve derneğe iletilen e-postalardan elde edilen verileri, sistematik olarak değerlendirmiş ve raporlamıştır. Süreci dinamik bir şekilde yöneten THD, hazırlamış olduğu raporları, başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere tüm ilgili kurum ve kuruluşlara göndermiş, toplum sağlığını, hasta ve çalışan güvenliğini tehlikeye atan durumlara ve sağlık hizmet sunumunda yaşanan sorunlara dikkat çekmiş, istek ve önerilerini dile getirmiştir. Bu süreçte yaşanan sorunlar ve riskler arasında sağlık çalışanları dâhil tüm toplumda hakim olan kaygı ve korku; bilgi kirliliği; yeterli miktarda, kalitede ve uygunlukta kişisel koruyucu ekipmana ulaşmada yaşanan sıkıntılar; hemşirelerin yoğun ve zorlu çalışma koşulları; çalışma ortamında yeterli ve dengeli beslenmenin yeterince sağlanamaması; uygun ve yeterli dinlenme ortam ve fırsatların olmaması; konaklama ve ulaşım sorunları; yakınlarına ve topluma COVID-19 bulaştırma kaygısı; tükenmişlik, çocuk bakımı gibi diğer psikososyal sorunlar; özlük hakları ve ücretlendirmede yaşanan sorunlar yer almaktadır.

COVID-19 Pandemi Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Hemşirelerin bu süreçte en fazla yaşadıkları sorunların başında yeterli ve kaliteli kişisel koruyucu ekipmanlara ulaşmada zorluk olduğu belirlenmiştir. Kişisel koruyucu ekipmanlara ilişkin özellikle salgının ilk haftalarında, bir ya da iki adet cerrahi maskenin nöbet boyu kullanımının zorunlu tutulması, kurum tarafından N95 maske kullanımı gerektiren işlemlerin cerrahi maske ile yapılmasının talep edilmesi, COVID-19 tanılı hastalara bakım veren hemşirelere tulum verilmemesi ya da bir tulumun mesai boyunca, tüm hemşirelerin dönüşümlü olarak kullanılması gibi durumlar belirlenmiştir.

Hemşirelerin en fazla yaşadıkları diğer sorunlar ise çalışma koşullarına ve ortamına yönelik olmuştur. Çalışma koşullarına ve ortamına yönelik sorunlar arasında 24 saate varan uzun çalışma saatleri, yetersiz dinlenme süreleri, dinlenme alanlarının standartlara uygun olmaması ve/veya yetersiz olması/olmaması, çalışma saatlerinde yeterli ve dengeli beslenememe yer almaktadır. Ayrıca hemşirelerin çoğunluğu bulaş riski nedeniyle evlerine gidememiş, çocuk bakımı, kalacak yer temini ve ulaşım konusunda sıkıntı yaşamıştır. Hamile ve kronik hastalığı olan hemşireler ise hastanelerde ve pandemi kliniklerinde çalışma nedeniyle çok yoğun kaygı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bakım vermekte oldukları hastaların kaybı yanı sıra hem kendileri hem de yakınlarının sağlığına yönelik endişe, kaygı ve korku yaşayan hemşireler, psikososyal risklerle de karşı karşıya kalmıştır.

Pandemi sürecinde nitelikli ve güvenli bakım sunulması için zorlu koşullarda çalışan hemşirelerin, çalışma koşul ve ortamlarına yönelik yaşadıkları bir diğer sorun da deneyimli olmadıkları farklı birimlerde çalışmak zorunda kalmalarıdır. Özellikle, COVID-19 hastalarının hastane ve yoğun bakım gereksinimlerinin karşılanması için mevcut klinikler kapatılmış, pandemi klinikleri ve hastaneleri oluşturulmuştur. Süreç içinde hemşireler pandemi kliniklerine, acil servislere ve yoğun bakım ünitelerine çekilmiş, bu kliniklerde de ciddi bir sirkülasyon artışı söz konusu olmuştur. Pandemi klinikleri ve yoğun bakımlar gibi özel birimlerde etkin çalışabilecek donanıma sahip olmak için yeterli zaman ve eğitim olanağı olmadan bu birimlerde çalışmak durumunda kalmak, hemşirelerde korku ve paniğe neden olmuştur. Ayrıca rutin uygulamalarda değişiklik yapılması, bazı işlemlerin kim tarafından yapılacağına yönelik karmaşa olması, enfekte olma korkusu yaşayan diğer sağlık çalışanlarının hasta ile temas gerektiren işlemleri hemşirelere yaptırmak istemesi gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır.

Pandemi sürecinde hemşireler, ek ödeme, zorunlu ücretsiz izin kullandırma, fazla mesainin karşılığını alamama gibi özlük haklarına yönelik sorunlar da yaşamışlardır. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın COVID-19 pandemisi kapsamında hizmet sunulan yerlerde çalışan personel için ek ödemelerin tavandan (%100) yapılacağı açıklaması diğer sağlık çalışanlarında olduğu gibi hemşirelerde de beklentiye neden olmuş, ancak üniversite hastanelerinde ödeme yapılmaması ya da eksik yapılması, ödemelerde kurumlar arasında ve kurum içinde fark olması,

esnek çalışma nedeniyle verilen idari izinlerin mesai saatinden düşmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Ödemelerde yaşanan bu durum hemşirelerde adalet duygusunun sarsılmasına, hayal kırıklığına ve öfkeye yol açmış, çalışma barışını ve huzurunu olumsuz etkilemiştir. THD'nin yıllardır mücadele ettiği, döner sermaye, performansa dayalı vb. ödemeler pandemi sürecinde de ciddi bir adaletsizlik örneği olarak ortaya çıkmıştır.

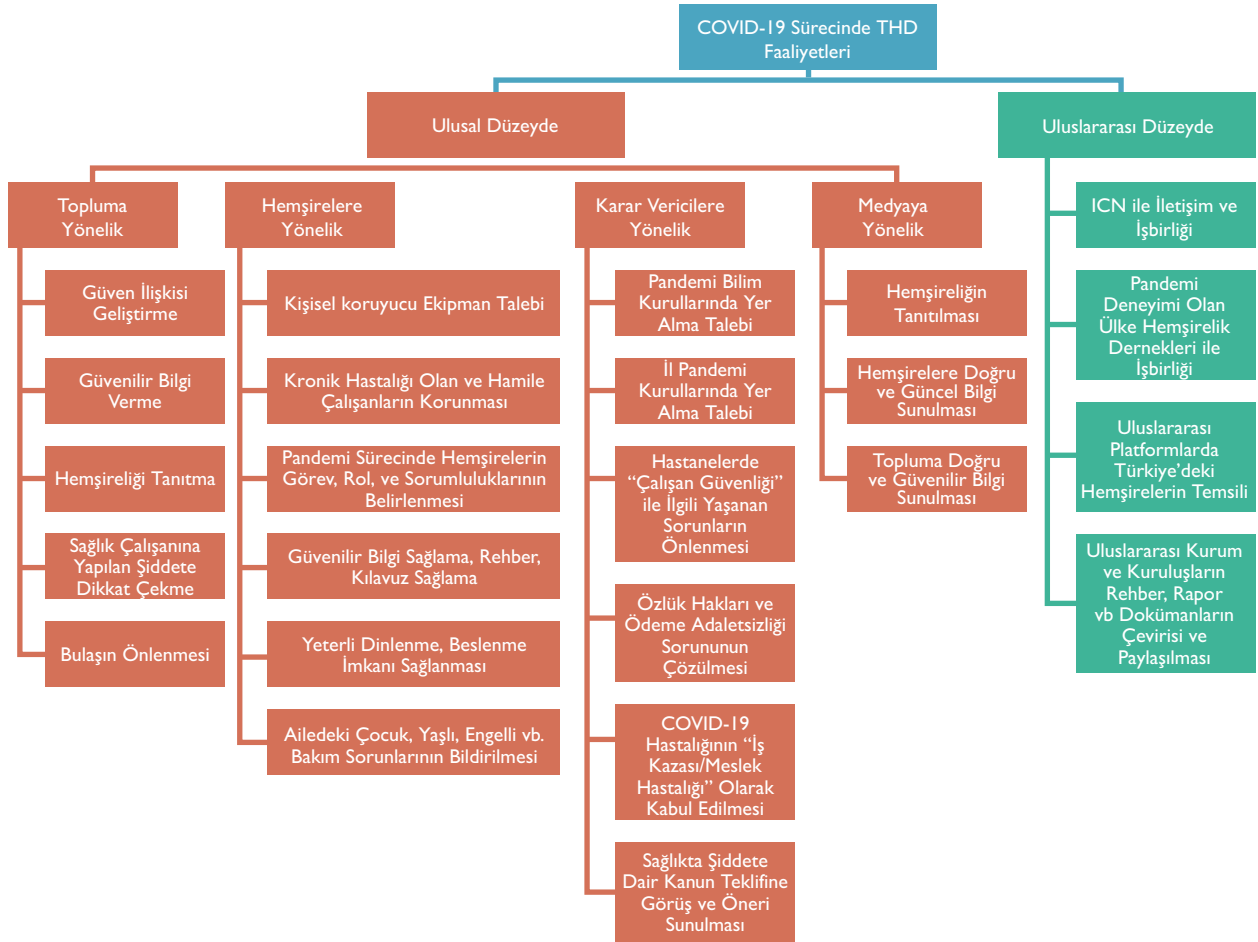
THD, COVID-19 pandemi sürecinde yaşanan tüm sorunlara, risklere, bu sorun ve risklere yol açacak sağlık hizmet sunumuna yönelik çalışmalar yürütmüş ve yürütmeye devam etmektedir. THD'nin hemşirelik bilgi, tecrübe ve uzmanlığını toplum yararına kullanmak için bilim kurullarında ve il pandemi kurullarında yer alma talebi maalesef karşılık bulmamıştır. Ancak, derneğin karar vericileri etkileme ve karar sürecinde yer almaya yönelik mücadelesi devam etmektedir.

COVID-19 Pandemi Sürecinde Hemşirelerin Başarısı

COVID-19 pandemisinde en ön saflarda mücadele eden hemşireler, 7 gün 24 saat hastalarla yüz yüze, nefes nefese çalışarak süreci çok başarılı bir şekilde yürütmüştür. Tüm dünyada hemşireler bu pandeminin gerçek kahramanları olarak kabul edilmiş ve toplum tarafından hemşirelerin önemi daha iyi anlaşılmıştır.

Ülkemizde yaklaşık 200 bine yakın hemşire görev yapmakta olup bu sayı, Türkiye nüfusu ile karşılaştırıldığında, 1.000 kişiye 2 hemşire düşmektedir.⁽¹¹⁾ İtalya, Hollanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerde ise 1.000 nüfusa düşen hemşire sayısı, 5 ile 10 arasında değişmektedir.⁽¹²⁾ Bu sayılar ve ülkemiz dâhil gelişmiş ülkelerin pandemi sürecindeki mücadeleleri incelendiğinde; ülkemiz hemşirelerinin bu süreci ne kadar başarılı bir şekilde yönettiği açık bir şekilde görülmektedir. Tüm meslektaşlarımız, güvenli ve nitelikli hemşirelik bakımını en üst düzeyde sürdürmek için zor şartlar altında mesleklerini icra etmiştir. Aynı zamanda bilimsel bilginin üretilmesi ve yayılması sorumluluğunu da hisseden hemşireler, kanıta dayalı uygulamalar için araştırma yapılması, eğitim dokümanlarının geliştirilmesi ve yayınlanması gibi önemli hizmetleri de yürütmüştür. Pek çok hemşirelik yayın organı COVID-19'a özel sayı çıkarmıştır.

Bu aşamada, THD çatısı altında özel dal dernekleri ve bazı üniversitelerin iş birliği ile COVID-19 salgınında acillerde, yoğun bakım ünitelerinde, kliniklerde, ameliyathanede aile sağlığı merkezlerinde, evde sağlık hizmetlerinde görev yapan hemşirelerin ve yönetici hemşirelerin en güncel ve kanıta dayalı bilgilere ulaşması ve hizmet içi ve oryantasyon eğitimlerinde kullanılması için bakım algoritmalarını kapsayan bir eğitim rehberi ve iki video hazırlanmıştır. Ayrıca THD tarafından COVID-19 özel bülten sayısı yayınlanmıştır.

Şekil 1: COVID-19 pandemi sürecinde THD'nin faaliyetleri

Sonuç

Bu pandemi sürecinde sağlık bakım sisteminin güçlendirilmesinde, daha nitelikli ve güvenli sağlık hizmetleri sunulmasında, halk sağlığının korunması ve geliştirilmesinde hemşirelerin kritik önemi; politika yapımcılar, karar vericiler, sağlık kurum ve kuruluşları, eğiticiler ve toplum tarafından fark edilmiştir. Bununla birlikte, hemşirelerin bu kritik rollerini ortaya koyabilmeleri için politikaları oluşturma ve karar alma süreçlerinde etkili rol almasına; liderlik pozisyonlarında daha fazla hemşirelere yer verilmesine yönelik girişimlerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca salgından önce mesleğimizin eğitimi, icrası, yönetimi, özlük hakları, çalışma ortamı ve koşulları ile ilgili yaşanan, salgın sırasında daha da derinleşen ve yeni ortaya çıkan sorunların çözülmesine yönelik girişimlerin, iyileştirici uygulamaların ve yatırımların ivedilikle yapılması zorunlu ve elzemdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını açıklamıştır.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

© **Telif Hakkı 2020** Koç Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Semahat Arsel Hemşirelik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi (SANERC). Logos Tıp Yayıncılık tarafından yayınlanmaktadır.

© **Copyright 2020** by Koç University School of Nursing Semahat Arsel Nursing Education, Practice and Research Center (SANERC). This Journal published by Logos Medical Publishing.

KAYNAKLAR

1. World Health Organization. WHO Announces COVID-19 Outbreak a Pandemic. Available from: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic> (cited 2020 April 4).
2. T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu. Available from: <https://covid19.saglik.gov.tr> (cited 2020 September 15).

3. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. COVID-19 Pandemisi. Available from: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/coronavirus.html> (cited 2020 June 15).
4. Covid-19: Implications for the Australian Healthcare Workforce. Available from: <https://www.pwc.com.au/important-problems/coronavirus-covid-19/australian-healthcare-workforce.html> (cited 2020 April 20).
5. Liu Y, Wang H, Chen J, Zhang X, Yue X, Ke J, et al. Emergency management of nursing human resources and supplies to respond to coronavirus disease 2019 epidemic. *Int J Nurs Sci.* 2020;7(2):135-8. doi: 10.1016/j.ijnss.2020.03.011.
6. International Council of Nurses. Nurses: A Force for Change: Improving Health Systems' Resilience. Available from: <https://www.thder.org.tr/uploads/files/icn-2016.pdf> (cited 2020 April 1).
7. Kalanlar B, Kubilay G. Afetlerde toplum sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Afet hemşireliği. *FN Hem Derg.* 2015;23(1):57-65. Available from: <https://fnjn.org/en/an-important-concept-of-protecting-public-health-in-disaster-situations-disaster-nursing-16738>
8. Yıldırım N. Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik Tarihi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları; 2014.
9. International Council of Nurses. More than 600 Nurses Die from COVID-19 Worldwide. Available from: <https://www.icn.ch/news/more-600-nurses-die-covid-19-worldwide> (cited 2020 June 15).
10. International Council of Nurses. ICN Calls on WHO Member States for Health Worker COVID-19 Data. Available from: <https://www.2020yearofthenurse.org/story/icn-calls-on-who-member-states-for-health-worker-covid-19-data/> (cited 2020 June 15).
11. T.C. Sağlık Bakanlığı. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2018. Available from: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0> (cited 2020 June 15).
12. World Health Organization. State of the World's Nursing Report – 2020. Available from: <https://www.who.int/publications/i/item/nursing-report-2020> (cited 2020 June 15).